

MUVAHHİDLER

nazzam fî mevlidi'n-nebiyyi'l-mu'az-zam' gibi birçok eser kaleme alındı. Abdülvâhid el-Merrâküşî'nin *el-Mu'cib fî aḥbârî'l-Mağrib*'i, İbn Sâhibüssalât'ın *el-Men bi'l-imâme*'si, Beyzak'ın (Ebû Bekir b. Ali es-Sanhâcî) *Aḥbârü'l-Mehdîsi* ve Ebû Muhammed Hasan b. Ali İbnü'l-Kattân'ın *Nazmü'l-cümân*'i dönemin Muvahhidler üzerine kaleme alınmış tarihlerdendir. Tâceddin İbn Hameveyh ve İbn Hubeys de devrin tarihçileri arasında yer alır. Mağribli denizciler Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarının bir kısmını ve bunlara yakın adaları keşfettiler. Tıp ilmi özel bir öneme mazhar oldu. Sarayda Ebû Mervân Abdülmelik b. Ebû'l-Alâ b. Zühr ve oğlu Ebû Bekir Muhammed, Vezir Abdülmelik b. Kâsım el-Kurtubî, İbn Tufeyl, Ebû Abdullah Muhammed b. Sahnûn, Ebû Ca'fer Ahmed b. Sâbık el-Kurtubî ve İbn Rüşd gibi çoğu Endülüs kökenli çok sayıda hekim görev yaptı; bunlardan başka kadın hekimler de bulunmaktaydı. Hastaların tedavisi için büyük bîmaristanlar inşa edildi. Kimya alanında İbnü'n-Nakarât el-Ceyyânî, İbnü't-Tâteli, Ebû't-Tavâcîn el-Kütâmî önde gelen bilim adamları idi. Edebiyat sahasında da büyük gelişmeler oldu. İbn Hişâm el-Lahmî, İsâ b. Abdülaziz el-Cezûlî, İbnü'l-Murahhal gibi dilcilerle Ebû'l-Abbas el-Cerâvî, Kartâcennî, İbn Habbâze ve özellikle Endülüs'te Hafsa er-Rekûniyye, Ebû Hafis İbn Ömer el-Kurtubî ve Zeyneb bint Ziyâd gibi çok sayıda şair yetiştirdi.

Dinî anlayışlarının etkisiyle Muvahhid halifeleri görkemli saraylar inşa ettirmişler, buna karşılık dünyanın en büyük camileri arasında yer alan, özellikle minareleriyle ünlü Tinnelle, Merakeş'teki Kü-tübiyye ve Rabat'taki Hassânî camileri ile İsbiliye Ulucamii'nin örnek oluşturduğu dinî mimariye ve askerî mimariye önem vermişlerdir (bk. ENDÜLÜS [Sanat]; İŞBİLİYE; KÜTÜBİYYE CAMİİ; MAĞRİB [Mimarî]).

Muvahhidler'in İkâb savaşına kadar Mağrib ve Endülüs'te sağladığı siyasî istikrar tarımda ve ekonominin diğer alanlarında etkisini göstermiş, bu bölgeler tarihlerinin en müreffeh dönemlerinden birini yaşamıştır. Mevcut bazı veriler Fas şehrinde Nâsir-Lidînillâh döneminde 3900 dokuma, 116 boya, on iki demir, yirmi yedi sabun, 400 kâğıt, seksen altı deri işleme, on bir cam ve 135 inşaat malzemesi atölyesi, 472 su değirmeni, 1170 fırın, 180 çömlekçi, 9082 dükkân ve iki darphâne olduğunu göstermektedir. Yine aynı verilerden şehirde doksan üçü umumi 135 hamam, seksen pınar, 785 cami ve 467 han bulunduğu öğrenilmektedir.

MUVAHHİD HÜKÜMDARLARI

İbn Tümert	524 (1130)
Abdülüm'min b. Ali el-Kümü	524 (1130)
Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Abdülüm'min	558 (1163)
Ebû Yûsuf Ya'kûb el-Mansûr-Billâh	580 (1184)
Muhammed en-Nâsir-Lidînillâh	595 (1199)
Yûsuf el-Müstansir-Billâh	610 (1213)
I. Abdülvâhid el-Mahlû'	620 (1224)
Ebû Muhammed Abdullah el-Âdil	621 (1224)
Ebû Zekeriyâ Yahyâ el-Mu'tasim-Billâh	624-633 (1227-1235)
Ebû'l-Alâ (Ulâ) İdris el-Me'mûn	624 (1227)
II. Abdülvâhid er-Reşid	630 (1232)
Ebû'l-Hasan Ali es-Said	640 (1242)
Ömer el-Murtazâ	646 (1248)
Ebû'l-Alâ Ebû Debbûs el-Vâsik-Billâh	665-668 (1266-1269)

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sâhibüssalât, *el-Men bi'l-imâme* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Bağdad 1979; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XIII, bk. İndeks; Abdülvâhid el-Merrâküşî, *el-Mu'cib* (nşr. M. Saïd el-Iryân - M. el-Arabî), Dârülbeyzâ 1978, s. 262 vd.; a.mlf., *Veşâ'îku'l-Murâbiṭin ve'l-Muvahhidin* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1997; İbnü'l-Kattân el-Merrâküşî, *Nazmü'l-cümân* (nşr. Mahmûd Ali Mekki), Rabat 1974; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib* (Kettânî); İbn Ebû Zer', *el-Enisü'l-muğrib*, Rabat 1972, s. 172-277; İbnü'l-Hatib, *A'mâlü'l-a'lâm* (nşr. E. Lévi-Provençal), Beyrut 1956, s. 265 vd.; *el-Hulelû'l-mevşiyye fî zikri'l-aḥbârî'l-Merrâküşiyye* (nşr. Süheyl Zekkâr - Abdülkâdir Zimâmî), Dârülbeyzâ 1399/1979, s. 103-170; İbn Haldûn, *el-İber*, VI, 225 vd.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), bk. İndeks; Ebû Abdullah ez-Zerkeşi, *Târîhu'd-devleteyni'l-Muvahhidiyye ve'l-Hafşiyye* (nşr. Muhammed Mâdûr), Tunus 1386/1966; Makkarî, *Nefhu't-ṭîb*, VIII, bk. İndeks; Selâvî, *el-İstikşâ* (nşr. Ca'fer en-Nâsirî - Muhammed en-Nâsirî), Dârülbeyzâ 1954, II, 71 vd.; E. Lévi-Provençal, *Mecmû'ur resâ'il Muvahhidiyye*, Rabat 1941; A. Huici Miranda, *Historia política del Imperio Almohade*, Tetuân 1956-57, I-II; M. Abdullah İnân, *'Aşrû'l-Murâbiṭin ve'l-Muvahhidin*, Kahire 1383-84/1964, I-II; Abdullah Ali Allâm, *ed-Devletü'l-Muvahhidiyye bi'l-Mağrib fî 'ahdi 'Abdilmü'min*, Kahire 1968; Roger le Tourneau, *The Almohad Movement in North Africa in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, Princeton 1969; Merâci Akile Gannây, *Kıyâmü devleti'l-Muvahhidin*, Bingazi 1970; Muhammed el-Menûnî, *el-'Ulüm ve'l-âdâb ve'l-fünûn 'alâ 'ahdi'l-Muvahhidin*, Rabat 1977; Subh Aîş, *Nemâzic mine'l-fenni'l-mi'mârî el-Muvahhidî bi'l-Mağrib*, Mağrib 1977; Hasan Ali Hasan, *el-Haçâretü'l-İslâmiyye fî'l-Mağrib ve'l-Endelüs: 'Aşrû'l-Murâbiṭin ve'l-Muvahhidin*, Kahire 1980; İbtisâm Mer'î Halefullah, *el-'Alâkât beyne'l-hilâfeti'l-Muvahhidiyye ve'l-mesriki'l-İslâmî*, Kahire 1405/1985; Hüseyin Münis, *Târîhu'l-Mağrib ve haçâretüh*, Beyrut 1412/1992, II/2, s. 61-204; İzzeddin Ömer Mûsâ, *el-Muvahhidün fî'l-garbi'l-İslâmî*, Beyrut 1991; M. Fletcher, "Al-Andalus and North Africa in the Almohad Ideology", *The Legacy of Muslim Spain* (ed. S. H. Jayyusi), Leiden 1992, I, 235-258; Kemâl Seyyid Ebû Mustafa, *Târîhu'l-Endelüs el-İkti-*

şadi fî 'aşri devleteyi'l-Murâbiṭin ve'l-Muvahhidin, İskenderiye, ts. (Merkezü'l-İskenderiyye li'l-kitâb); Adnan Adigüzel, *el-Mehdî Muhammed İbn Tümert ve Muvahhidler Devleti'nin Kuruluşu* (yüksek lisans tezi, 1998), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *Devletü'l-Muvahhidin*, Amman 1998; Stanley E. Lane Poole, "On the Coins of Muvahhids in the British Museum", *Coins and Coinage of North Africa* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 2003, I, 127-150; Lütfî Şeyban, *Reconquista: Endülüs'te Müslüman-Hristiyan İlişkileri*, İstanbul 2003, tür.yer.; Muhammed Muhammed el-Kehlâvî, *Mesâcidü'l-Mağrib ve'l-Endelüs fî 'aşri'l-Muvahhidin*, Kahire, ts.; W. M. Watt, "Philosophy and Social Structure in Almohad Spain", *IQ*, VIII/1-2 (1964), s. 46-51; Madeleine de Gogorza Fletcher, "The Anthropological Context of Almohad History", *Hesperis Tamuda*, XXVI-XXVII, Rabat 1988-89, s. 25-49; Ali Ahmed, "el-Muvahhidün ve Benü Ganiye", *Dirâsât târihiyye*, sy. 31-32 (1989), s. 187-196; I. O'Connor, "The Fall of the Almohad Empire in the Eyes of Modern Spanish Historians", *Islam and Christian-Muslim Relations*, XIV/2, Birmingham 2003, s. 145-162; Şinasi Altundağ, "Muvahhidler", *EP* (İng.), VII, 801-807; Ch. Evert, "Almohad Art", *Dictionary of the Middle Ages* (ed. J. R. Strayer), New York 1989, I, 191-193.

MUVAKKİT, Sâlih Sıdkı
(1825-1888)

Bosna-Hersekli tarihçi.

Saraybosna'da (Sarajevo) doğdu. Babasının adı Hüseyin, dedesinin adı Fazlullah'tır. Bu sebeple Hachüseyinzâde (Hacıhüseynoviç) diye tanınmıştır. Çaynice kasabasının olan ailesi XIX. yüzyılın ilk yarısında Saraybosna'ya yerleşmiştir. Bazı kaynaklarda Sâlih Sıdkı'nın Çaynice'de doğduğu belirtilir. İlk öğrenimini Saraybosna'da tamamladıktan sonra Drvenija Medresesi'ne girdi. Burada Ahmed Efendi b. Tâhir Efendizâde'nin talebesi oldu. Mezun olunca bir süre astronomiyle ilgilendi ve bir Osmanlı zâbitinden zaman ölçüm ve tesbitiyle (mikât) takvim konularında ders aldı. 1859'da Gazi Hüseyin Bey Camii haremi içinde yaptırılan muvakkithâneye muvakkit tayin edildi. Bu sebeple "Muvakkit" (Muvekkit) unvanıyla tanındı. Ölümüne kadar otuz yıl bu vazifede kaldı. Ayrıca Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi'nde kütüphanecilik görevini de üstlendi. 1864'te buranın ikinci hâfiz-i kütübü idi. Uzun bir süre Bosna-Hersek takvimini de hazırlayan Muvakkit 12 Mart 1888'de Saraybosna'da vefat etti ve Vinograd Camii hazinesine defnedildi.

Eserleri. Arapça, Türkçe, Farsça bilen Sâlih Sıdkı özellikle tarih ve takvime dair bazı çalışmalar yapmıştır. Kaynaklarda ma-

tematik, ferâiz, kaligrafi ve mühendislikle ilgili araştırmaları olduğu, astronomi ilmine ait bir mecmuada bazı ilmi notları yanında (Muhamed Hadžijahić, IX/17 [1935-36], s. 221-222) bir eserinin de bulunduğu zikredilmiş olmakla birlikte böyle bir esere rastlanmamıştır (Şabanović, s. 593). Kendisinin hazırladığı iki mücessem küre bugün Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde korunmaktadır. Bunlardan biri 1878'de, diğeri daha geç bir tarihte yapılmıştır. Muvakkithânedeki görevi esnasında Bosna-Hersek için hazırladığı takvim vilâyetin neşrettiği *Bosna Salnâmeleri*'nde (1866) yer almıştır (Nurudinović, X-XI [1960-61], s. 253-265).

Sâlih Sıdkı'nın en önemli eseri Türkçe kaleme aldığı *Târih-i Bosna*'dır. Olayları kronolojik sırayla ayrıntılı biçimde anlatan eser Bosna'daki valilerin değişimini esas alır ve Bosna'nın 1414'ten 1878'e kadar olan dönemini kapsar. Ancak XV-XVII. yüzyıllara dair verilen bilgiler pek sağlam değildir; XVIII ve XIX. yüzyıllara ait bilgiler ise daha dikkatli ve ilmi esaslara bağlı olarak kaydedilmiştir. Eserin başlangıç bölümünde Bosna'nın Osmanlı öncesi tarihine de temas edilmiştir. Bu da Osmanlı öncesini inceleyen ve Sırp-Hırvat literatürüne ait kaynaklara dayanan ilk İslâmî kaynak diye anılmasına vesile olmuştur. Osmanlı dönemi 1414'te Bosna Beyi İshak Bey'den başlayıp 1878'e kadar getirilmiştir. Eserin kaynakları arasında tarihî dokümanlar, arşiv belgeleri ve bilhassa mahkeme sicil kayıtları da bulunmaktadır. *Târih-i Bosna*'nın bir nüshası Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'ndedir (Orientalni Institut, nr. 766). Seyfeddin Kemura için istinsah edilmiş bir başka nüshası daha sonra Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü'ne intikal etmiştir (Orientalni Institut, nr. 3459). Muhammed Enveri Kadiç'in dört cilt halinde istinsah ettiği yazma ise Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndedir. Kadiç ayrıca bu eseri yirmi sekiz ciltlik *Târih-i Enveri* adlı kitabına aynen almıştır. 1992-1995 Bosna savaşı esnasında Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü içindeki kitaplarla birlikte yakıldığı için Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'ndeki nüsha eserin tek yazma nüshası olarak kalmıştır. *Târih-i Bosna*'nın meçhul bir mütercim tarafından yapılmış Almanca ve Boşnakça tercümelemleri bulunmaktadır. Orijinal Türkçe metinle bu çeviriler henüz yayımlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehmed Handžić, *Književni Rad Bosansko-Hercegovačkih Muslimana, Državna Štamparija*, Sarajevo 1934, s. 41-42; a.mlf., *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nşr.

Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1413/1992, s. 114; Amir Ljubović – Sulejman Grozdanić, *Prozna Književnost u Bosni i Hercegovini na Oriđentalnim Jezicima*, Sarajevo 1955, s. 138, 218; Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na Oriđentalnim Jezicima*, Sarajevo 1973, s. 592-599; Fehim Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana na Turskom Jeziku*, Sarajevo 1989, s. 243-244; Franz Babinger, "Fünf Bosnisch-Osmanische Geschichtsschreiber", *Glasnik Zemaljskog Muzeja*, XLII/2, Sarajevo 1930, s. 169-172; Muhamed Hadžijahić, "Salih ef. Muvekit", *Novi Behar*, IX/17, Sarajevo 1935-36, s. 221-222; Biserâ Nurudinović, "Bosanske Salname", *POF*, X-XI (1960-61), s. 253-265; Muhamed Kantardžić, "Gazi Husrev-Begova Sahat-Kula i Muvekitihana i Način Mjerenja Vremena", *Anali GHB*, II-III (1974), s. 175-176; Mahmud Trajčić, "Hafizi-Kutubi Gazi Husrevbegove Biblioteke", a.e., V-VI (1978), s. 47; Jasminko Mulaomerović, "Nekoliko Klasičnih Pomorskih Astronomskih Instrumenata u Gazi Husrev-Begovoj Muvekitihani u Sarajevu", a.e., XI-XII (1985), s. 88-89; a.mlf., "Muvekkithane, Muvekkiti i Mjerenje Vremena", a.e., XV-XVI (1990), s. 273-274; a.mlf. – Edina Sikirić, "Globusi Zemlje Saliha Hadžihusejnovića Muvekiti", *POF*, XLIV-XLV (1994-95), s. 391-403.

FEHİM NAMETAK

MUVÂLÂT

(bk. VELÂ).

MUVÂREBE

(المواربة)

Bir ifadesi yüzünden tepkilere mâruz kalan şair veya edibin, sözünde yaptığı bir değişiklikte tepkiyi ortadan kaldırması anlamında edebî sanat.

Sözlükte "akıllı ve zeki olmak" anlamındaki **ireb** (**erâbe**) kökünden türeyen **muvârebe** "birine karşı akıllı ve kurnaz davranmak" demektir. Kelimenin aslı **muârebe** iken hemzenin "vâv" a dönüşmesiyle muvârebe şeklini almıştır. Muvârebenin "muhtaç olmak" mânasındaki **ereb** veya "bozulmak" anlamındaki **verb** (**vereb**) kökünden türediği de ileri sürülmüştür (*Lisânü'l-'Arab*, "erb", "vrb" md.leri). Muvârebe bir ifadesinden dolayı tepkiye, cezaya veya tehlikeye mâruz kalan bir sözün sahibinin hareke, nokta, harf, kelime veya i'rab değişikliği yapması, kelime eklemesi yahut çıkarması ile gerçekleşir ve bu değişikliklerle ifadedeki sakıncalı durum ortadan kalkar. Değişiklik sözün bünyesinde gerçekleşirilirse "muttasıl muvârebe" adını alır. İfadenin dışında hoşça giden esprili söz, nükte, güldüren bir fıkra veya güçlü bir

kanıt yoluyla gerçekleşen şekle de "munfasıl muvârebe" denilir. Tesbit edilebildiği kadarıyla konuyu muvârebe adıyla ilk ele alan âlim Hatîb et-Tebrîzî'dir (*el-Vâfi*, s. 300-303). Muvârebe daha sonra edebiyat, belâgat ve bediyyât eserlerine ilâve edilen bazı örnekler dışında aynen devam etmiştir.

Hâricî şairi İtbân el-Harûrî'nin, Şebîbiyye fırkası lideri Şebîb b. Yezîd eş-Şeybânî'yi halife (emîrül-mü'minîn) olarak niteleyen şu cümlesi tahrîf (hareke veya i'rab değişikliği) muvârebesinin bilinen en güzel örneklerinden biridir: "Sizde Mervân ve oğlu ile Amr, Hâşim ve Habîb varsa bizde de Husayn, Butayn, Ka'neb ve bir de emîrül-mü'minîn Şebîb vardır." Bundan haberdar olan Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in şairi huzuruna çağırarak "وَمَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَيْبِيبُ" ("Bizden de emîrül-mü'minîn Şebîb var) sözünü sen mi söyledin?" diye sorunca, "HAYR EFENDİM, BEN, وَمَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ شَيْبِيبُ" (Ey emîre'l-mü'minîn, bizden de Şebîb var) demiştim" cevabını vermiş ve halifenin hişmindan kurtulmuştur. İtbân "emîr" kelimesinin harekesini fetha (emîre) yapmak suretiyle onu muhatap konumuna çevirmiş ve hilâfeti Hişâm'a nisbet edilmiş bir şekle getirmiştir (*a.g.e.*, s. 300-303; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü't-Taħbîr*, s. 249-250). Yûsuf sûresinde anlatıldığı üzere (12/70-80) Hz. Yûsuf hırsızlık yaptığı iddiasıyla öz kardeşi Bünyâmîn'i alıkoymuş, üvey kardeşleriyle birlikte geri dönmesine izin vermemişti. Kardeşlerin en büyüğü diğerlerine, babalarının Bünyâmîn'i koruyacaklarına dair kendilerinden aldığı sözün hatırlatarak bu durumda Ya'kûb'un huzuruna çıkamayacağını söylemiş ve onlardan geri dönüp babalarına oğlunun hırsızlık yaptığını bildirmelerini istemişti. İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayette dayanan bazı âlimler, hem gerçeğe uygun bir ifade hem de Hz. Ya'kûb'u ikinci bir üzüntüden kurtaracak bir muvârebe olarak âyetteki "إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ" (Oğlun hırsızlık yaptı) ifadesini "إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ" (Oğluna hırsızlık isnat edildi) şeklinde okumayı tercih etmişlerdir (İbn Ebû'l-İsba', *Bed'ü'l-Kur'ân*, s. 94-95).

Şair Ebû'l-Mikdâd el-Hüzelî'nin bir yerinde Ca'fer b. Süleyman el-Hâşimî için kullandığı "ابن الرائية" ifadesi tashîf (harf, nokta değişikliği) muvârebesinin güzel örneklerindedir. Ca'fer tarafından huzura çağrılan şair şiirin kendisine ait olduğunu, fakat yanlış okunduğunu, doğrusunun *ابن الرائية* (ölülerine ağıt söyleyen kadının oğlu) şeklinde olacağını söylemiştir (Ab-